

דמות האל בחיים הממשיים: הערות קצרות על מפעלה של ד"ר ציפי קויפמן

דב שוורץ

ספרה רחב היריעה של ד"ר ציפי קויפמן "בכל דרכיך דעהו" עסק בשתי סוגיות מרכזיות. הסוגיה האחת היא דמות האל האימננטי בכלל ובהגות של ראשית החסידות בפרט, והסוגיה השנייה הנגזרת ממנה היא "העבודה בגשמיות", כלומר הפיכת ענייני חולין לעבודת אלוהים. ברצוני להעיר הערות קלות על חשיבות הספר, הדורש העמקה ומציב אתגר בפני החוקר והקורא המתעניין בתורת החסידות.

(א)

מה היסוד לתפיסה של "עבודה בגשמיות"? נקודת המוצא של ציפי הייתה תאולוגית במובהק. היה ברור לה, שהעיסוק בעבודה בגשמיות תובע רקע תאולוגי, ובמלים אחרות התפיסה האימננטית של הנוכחות האלוהית מכתובה את הגישה שגם פעילות החולין ספוגה ברשמים של האלוהות. ציפי החילה את המודל התאולוגי על תורותיהם של הבעש"ט, ר' יעקב יוסף מפולנאה, ר' דב בער המגיד ממזריץ', ר' מנחם נחום מצ'רנוביל ור' אפרים מסודילקוב, מתוך קריאה צמודה וניתוח טקסטואלי קפדני.

בכך הביעה ציפי עמדה ברורה ביותר ביחס לשיח המתחולל בין חוקרי חסידות. את ה"עבודה בגשמיות" הציעו לפרש חוקרים לא כהנעה של מודל תאולוגי אלא כפעילות מגית. כלומר הפרקטיקה האנושית, בקודש ובחול, מאפשרת משיכת כוחות עליונים והורדתם לעולם החומרי. מודל כזה הודגש בידי משה אידל, שבכך בקש להבהיר את הפרקטיקה החסידית ולקשר את התורות החסידיות לסביבתן הקרובה. ציפי לא הססה מלסייג את המודל המגי ואף בכרה על פניו בבירור את המודל התאולוגי. העובדה שהמנחה שלה סבר אחרת ועיגן את דבריו בעמודים רבים לא הרתיעה אותה:

אפילו בדרשותיהם של הצדיקים החסידיים שפעלו כמגייונים אין הכרח לקרוא כל שימוש בביטוי "המשכה" כמכוון למגיה במובן השגור של המילה, כמתייחס לפרקטיקה מגית, ואף לא בהכרח במובן הרחב יותר של שפע קונקרטי [...].
יתר על כן, דומה כי העובדה שבטקסטים חסידיים שונים מופיעים לעתים זה בצד זה "מודל הירידה" ו"מודל העלייה", כפי שמכנה אותם אידל, עשויה להצביע על מצבים שבהם אלוי העלייה איננה בדיוק עלייה והירידה איננה בדיוק ירידה.¹

(ב)

היסודיות של הניתוח שהציגה ציפי מאפשרת הצצה להתקמות התאוסופיה החסידית. אף על פי שהיא הצהירה בבירור שהבעש"ט עצמו לא היה מעוניין בדיונים על מקור ההוויה ולא העמיק

¹ בכל דרכיך דעהו, עמ' 133.

בסוגיות אלו, הדיון שהציגה בפרק השלישי של ספרה מאפשר לקורא לעקוב אחרי התגבשות הפרשנות הקבלית של התנועה. ציפי הציגה לא רק את תפיסת הצמצום המופיעה זעיר שם זעיר שם במסורות של הבעש"ט, אלא את ההבחנה בין 'אין סוף' ל'אור אין סוף' מזה, ואת ההבחנה בין צמצום ראשון לשאר צמצומים מזה. שתי ההבחנות הללו עתידות להיות אבן דרך בהגותו של ר' שניאור זלמן מליאדי, מייסד חסידות חב"ד. מאחר שהדיונים של הבעש"ט היו קצרים עד זניחים הסיקה ציפי שהוא אימץ ככל הנראה את התפיסה המטאפורית של הצמצום.

מתוך הניתוח של ציפי אפשר להציג דגם של התפתחות המחשבה החסידית: מתוך הצרכים החוויתיים של חיי עבודת האלוהים הציג הבעש"ט שורה של תפיסות בלתי מפותחות, שתלמידיו שקדו להרחיבן ולבנות על יסודותיהן תאולוגיה ערוכה.

ציפי לא נעתרה למגמות הפוזיטיביסטיות שזוהרו מלייחס לבעש"ט עמדות תאולוגיות. נדמה לי שבכך היא צדקה. הרי אין ספק שהבעש"ט לא נמנה עם חברת הלמדנים, ובמידה מסוימת התנועה שהתייחסה אליו, החסידות החדשה, הייתה במצב של חיכוך עם האליטה של הישיבות. הביקורת על האליטות היא להערכתך גם הסיבה שהגותו של מהר"ל מפראג השפיעה ביותר על ההגות החסידית. החסידות העמידה דגם מתחרה ללמדנים, שלפיו קיום המצוות משיג את אותה התוצאה שמשג לימוד התורה והקבלה. בחסידות חב"ד התפתח המושג "דילוג" כדי לציין את העובדה שהאדם הפשוט ביותר מסוגל להגיע לפסגת האין סוף באמצעות עבודת האלוהים שלו. לפיכך נראה שהבעש"ט התעניין בתפיסות של אין סוף, וגם אם לא הביע התייחסות ממוקדת הרי שהוא ביקש את הדרך להגיע לפסגת המציאות באמצעות עבודת האלוהים בכלל ועבודה בגשמיות בפרט. די ברמזים ובמושגי היסוד שהציגה ציפי כדי להבין שהסוגיה של ראשית ההתהוות לא הייתה זניחה בעיניו של הבעש"ט.

(ג)

ציפי השתיתה לא אחת את מחקרה על מתודות בין תחומיות. התובנות שהציגה על ההגות החסידית היו מעוגנות בתאוריות סוציולוגיות ואנתרופולוגיות, ואני מבקש להאיר אחת מהן. במהלך חלקו הראשון של הספר האריכה ציפי לבחון את הפרקטיקה החסידית שהתייחסה כבר לבעש"ט, והראתה כיצד מתוך פעילויות של ייחודים, כוח האותיות וכדומה ניתן להתחקות אחר המניעים התאולוגיים של הנוכחות האלוהית. היא אף הוסיפה ובחנה את הזיקה של נוכחות כזו לדטרמניזם ובדקה את השפעתה על חופש הבחירה.

כמדומה שבכך עקבה ציפי אחרי גישתו של פיטר ווינץ, שטען שפעולה משמעותית ואינטנציונלית מבטאת עקרונות תבוניים אך לא רק תבוניים; לעתים תכופות אין להבין את מלוא המשמעות של מעשי האדם בהיגיון וברציונליות. בין כך ובין כך הפעולה מבטאת את הרלבנטיות של ניסיון העבר בהווה ושל תפיסות מטאפיזיות, לפחות כשמדובר בפעולות משמעותיות.² לפי דגם כזה ניתן להבין את התאוריה שהציבה ציפי, ומבחינה זו מחקרה מבוסס על תאוריות סוציולוגיות ואנתרופולוגיות.

(ד)

עד כאן הערות קלות על "בכל דרכיך דעהו". אסיים בהערה אישית. את ספרה של ציפי פגשתי לראשונה כשופט מטעם הוצאת אוניברסיטת בר אילן. היה זה חריג שחוקרת צעירה תפרסם חיבור

² ראו למשל Winch, *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*, London 1990

כה מקיף. קודם כל העוז להציג באריכות את הרקע לתפיסת הנוכחות האלוהית, המעוגנת במקורות שונים של ההגות היהודית. היא אף נדרשה למקורות מוסלמיים שעסקו בנוכחות האלוהית. אביה, פרופ' בנימין אברהמוב יב"א, שחיבר ספרים לא מעטים על המיסטיקה המוסלמית, אף נדרש לסוגיית הנוכחות אצל מיסטיקאים מוסלמים שסביר להניח שאף הם השפיעו על ההגות היהודית. נוסף לכך האומץ של ציפי להתמודד עם סוגיות לא פשוטות בהגות החסידית, שכבר עסקו בהן חוקרים חשובים בעבר, היה מפעים. היא הפכה במקורות שעסקו בהם גדולי עולם ויכלה להם. לימים כשפגשתיה באופן אישי נוכחתי לדעת שהיא טיפוס צנוע ועניו, מנוגד לחלוטין למה שדימיתי לעצמי כשקראתי את הספר. על אף שמבחינה פורמלית לא יכלה להנחות עבודות דוקטור כשהתקבלה למחלקה למחשבת ישראל ביקשתיה להנחות עמי. בקיאותה בספרות החסידית הפכה אותה למומחית מובילה בתחום. לדאבוני הספקנו להנחות ביחד עבודת דוקטורט אחת בלבד. לאחר מכן, כאשר הפכה למרצה בכירה, וכבר יכלה להנחות בעצמה, נקטפה. ציפי התגלתה לא רק כמנחה בעלת אחריות וקפדנות אלא גם כאדם קשוב ומאיר פנים לתלמידיה. המחשבה על התופעה של ציפי כאדם וכחוקר מגבירה יותר ויותר את תחושת האובדן. "אלהים, לו אך ברכת לה - חיים."